

Artiom Kollegow, Wiktor Łobanow

**Działalność pedagogiczno-organizacyjna
Władysława Piruskiego
w zakresie wychowania fizycznego dzieci i młodzieży
(1895-1918)**

Artykuł omawia działalność mało znanego rosyjskiego społecznika o polskim pochodzeniu – Władysława Piruskiego. Bazując na europejskich doświadczeniach, stworzył on w końcu XIX wieku pierwszy na Syberii ośrodek sanatoryjny dla dzieci osłabionych fizycznie. W artykule przedstawiono zasady i problemy funkcjonowania ośrodka w pierwszych latach jego istnienia.

Słowa kluczowe: Władysław Piruski, Tomaska Wspólnota na Rzecz Rozwoju Fizycznego, ośrodek sanatoryjny dla dzieci.

Początek XXI wieku w naukach pedagogicznych w Rosji zaznaczył się odnowieniem myśli wielu przedrewolucyjnych i radzieckich społeczników. Jednym z pedagogów, którego idee są dzisiaj na nowo odkrywane i doceniane, był mieszkaniec Tomaska polskiego pochodzenia, doktor Władysław Piruski (1857-1933) – nowator w zakresie pracy społeczno-socjalnej oraz zajęć sportowo-zdrowotnych. Założył on w 1895 roku tomskie towarzystwo na rzecz rozwoju fizycznego. Dzisiaj Piruski stawiany jest w jednym rzędzie z takimi klasykami nauk pedagogicznych początku XX wieku, jak organizatorzy moskiewskich klubów dla dzieci Stanisław Szackij i Aleksandr Zelenko. Osiągnięcia i doświadczenia tego wybitnego pedagoga są do dzisiaj jeszcze zbyt mało znane w kręgach naukowych oraz nie były przedmiotem głębszych badań.

W 1956 roku w Tomskiej Akademii Medycznej badaczka K.I. Żurawlowa obroniła rozprawę doktorską poświęconą W. Piruskiemu¹. Zaznaczmy, że była lekarzem praktykującym w Tomsku i nie skupiła się specjalnie na jego działalności w sferze pedagogiki społecznej i rekreacji. Nieliczne publikacje z lat 1957-1960 były

¹ К.И. Журавлёва, В.С. Пирусский – выдающийся врач-педагог, организатор здравоохранения, основоположник физического воспитания и лечебной физкультуры в Сибири, Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата медицинских наук, Томск 1956.

oparte na materiałach Żurawlowej i prezentowały dokonania Piruskiego w bardzo wąskim kontekście. Po 1960 roku osoba Piruskiego została zapomniana w pedagogice radzieckiej.

Piruski „powrócił” po prawie pół wieku, z początku tylko w literaturze encyklopedycznej². W 2005 roku ukazała się monografia Sawielija Ikonnikowa, zaznajamiająca czytelników ze Społeczno-pedagogicznym dziedzictwem tego działacza³. Po wydaniu tej książki zainteresowanie postacią Piruskiego zaczęło rosnąć. Na początku 2007 roku dla uczczenia pamięci naukowca na Wydziale Wychowania Fizycznego Tomskiego Uniwersytetu Pedagogicznego odbyła się konferencja *Sport, ochrona zdrowia i wychowanie*, materiały zostały wydane w tomach pokonferencyjnych. Nazwa konferencji oddała wielość obszarów zainteresowań i działalności uczonego.

Wkrótce w pracach, które zawierały informacje o Władysławie Piruskim pojawiły się elementy historiograficzne. W pracy historyka Aleksandra Sunika, Żurawliowa została nazwana pierwszą badaczką działalności Piruskiego⁴. W tym czasie dzięki inicjatywie profesora Tomskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego Walentyny Riewiakinej wydana została monografia napisana przez Wiktora Łobanowa i Aszchen Geworkian poświęcona dorobkowi pedagogiczno-społecznemu tomskiego doktora i pedagoga. W szczególności W. Łobanowowi udało się udowodnić, że Piruskiego można uważać za założyciela pierwszych pozaszkolnych instytucji sportowych⁵. Z ostatnich publikacji w których wspomina się postać Piruskiego można wymienić najnowszą pracę Sawelija

² Н.М. Дмитриенко (red.), *Томск от А до Я: Краткая энциклопедия города*, Томск 2004.

³ С.К. Иконников, *Доктор Пирусский*, Томск 2005.

⁴ А. Суник, *Очерки отечественной историографии истории физической культуры и спорта*, Москва 2010.

⁵ В.В. Лобанов, *Этапы и условия развития дополнительного образования детей в многопрофильных внешкольных учреждениях*, Автореферат на соискание учёной степени кандидата педагогических наук, Томск 2011.

Ikonnikowa⁶ i encyklopedię biograficzną *Polacy w Tomsku* napisaną przez lokalnego historyka Polonii Wasilija Haniewicza⁷.

Pomimo rosnącego zainteresowania badaczy postacią Władysława Piruskiego, jego poglądy teoretyczne i prace praktyczne nie zostały dostatecznie przebadane. Zrozumienie działalności naukowo-pedagogicznej Piruskiego jest w dużym stopniu utrudnione przez to, że ten wybitny społecznik nie pozostawił po sobie żadnej pracy teoretycznej w formie książki.

Niektóre z jego artykułów prasowych oraz referatów można odnaleźć we wcześniej wspomnianej i jak na razie jedynej monografii Ikonnikowa – to wszystko co jest dostępne dla współczesnego badacza poza archiwum. Ponadto artykuły i referaty Piruskiego nie zostały wydrukowane i tym samym bezinteresowna praca tomskiego działacza pozostaje dla badaczy swoistą *terra incognita*.

Warto zwrócić uwagę na analizę niektórych prac pióra Piruskiego, w szczególności poświęconych koloniom letnim dla dzieci, które były prototypem obozów zdrowotnych. Te dokumenty to: broszury popularnonaukowe, zawierające dane empiryczne (1897) i publikacje prasowe o charakterze teoretycznym *O szkole-kolonii* (1917), w których Piruski sformułował teoretyczne podstawy swojej praktyki pedagogicznej.

Broszura *Dziecięce obozy letnie Tomskiej Wspólnoty na Rzecz Rozwoju Fizycznego w 1897 roku* wydana przez P.I. Makużyna jest największą z prac Piruskiego⁸. Na odwrocie strony tytułowej znajduje się ciekawa informacja, że tekst został przedrukowany z gazety *Сибирская жизнь* z 1897 roku. Ponowna publikacja świadczy o zainteresowaniu tomskiej inteligencji tym tematem, tym bardziej, iż w tym czasie niedaleko od Tomsku już drugi

⁶ С.К. Иконников, *Летопись томского спорта. Страницы истории в фотографиях конца XIX–начала XX века: Историко-документальное издание*, Томск 2011.

⁷ В.А. Ханевич, *Поляки в Томске (XIX–XX вв.): биографии*, Томск 2012.

⁸ В.С. Пирусский, *Детские летние колонии Томского общества содействия физическому развитию в 1897 году*, Томск 1897, w zasobach: Государственный архив Томской области (dalej: ГАТО). Ф. 438. Оп. 1. Д. 3. 19 л.

sezon funkcjonował niespotykany wcześniej na Syberii letni obóz dla dzieci. Struktura broszury przedstawiała się następująco. Początkowe strony stanowi przedmowa traktująca o pierwszych koloniach dla dzieci za granicą. Wynika z niej, iż przy pracy nad artykułem autor sięgał do prac N. Michajłowa, Ariejewa i Rewiakina, które ukazywały się w czasopiśmie *Вестник Воспитания*. Następnie broszura zawierała artykuł o moskiewskich i warszawskich koloniach letnich z 1896 roku.

Piruski był znany również z wielu obcojęzycznych prac, przeważnie dotyczących twórczości naukowej niemieckich uczonych. Fakty przywołane przez Piruskiego pokazują, że w ciągu zaledwie pięciu lat od pojawienia się w 1876 roku w szwajcarskim Zurychu pierwszej takiej kolonii, analogiczne instytucje otwierane były w Warszawie, będącą wtedy miastem w składzie Imperium Rosyjskiego, a rok później także w Petersburgu. Oznaczało to, że w organizacji sanatoryjno-wychowawczych ośrodków, prototypów obozów dziecięcych, Syberia spóźniona była względem pierwszych na świecie szwajcarskich doświadczeń w tym zakresie o 20 lat, co według ówczesnych miar można określić nadzwyczajnie dobrym rezultatem.

W tym kontekście wydaje być ważnym fakt, że sam Władysław Piruski w ogóle nie uważał się za nowatora w tej dziedzinie. Przeciwnie, dowodził że utworzenie takich sanatoryjnych i sanatoryjno-wychowawczych instytucji należy rozważać jako ogólnoswiatową tendencję, pewien trend, w którym Rosja bierze udział, i jeśli nie jest na pierwszym, to też na pewno nie na ostatnim miejscu w ich wdrożeniu. Piruski wiedział, że już w ciągu kilku lat od utworzenia pierwszej zagranicznej kolonii, takie instytucje były szeroko rozwinięte w Szwajcarii, Niemczech, Francji. Pewnego rodzaju moda na kolonie szybko pojawiła się na terenie Imperium Rosyjskiego – w 1881 roku pierwsza kolonia powstała w Warszawie. Należy jednak podkreślić, iż pierwsze rosyjskie kolonie, założone na początku działalności Piruskiego, były wyłącznie instytucjami prywatnymi. Działały one jedynie ze środków finansowych mecenasów, podczas gdy w Europie socjalno-pedagogiczna działalność podobnego rodzaju była promowana i dotowana przez organy państwowe, a niekiedy były organizowane za ich bezpośrednim poręczeniem.

Porównanie praktyki rosyjskich i zagranicznych kolonii pokazuje, że ich działalność była identyczna, a rosyjskie ośrodki nie zbyt różniły się od europejskich. Zasadniczo przeznaczone były dla dzieci osłabionych fizycznie z niebogatych rodzin miejskich, a wiodącą ideą twórców kolonii była chęć umożliwienia takim dzieciom odpoczynku na łonie przyrody w ciągu kilku tygodni. Należy podkreślić, że pełne efekty zdrowotne i socjalne przebywania dzieci w pierwszych ośrodkach były ujawnione już po fakcie kuracji, ale ich kolejny empiryczny opis potwierdził początkowe opinie organizatorów kolonii o pozytywnych rezultatach takiego rodzaju odpoczynku. W związku z tym można przyjąć, że właśnie istnienie teoretycznych podstaw i praktycznych dowodów przydatności kolonii dało następnie Władysławowi Piruskiemu argumentów dla przyciągnięcia do ich budowy szerokiego wsparcia państwowego i prywatnego.

Na pewno czyste teoretyzowanie i sukcesy zagranicznego doświadczenia nie mogły od razu przekonać działaczy organizacji społecznej Tomska Wspólnota o celowości finansowania tego projektu. Stąd należy rozpatrywać pierwszą kolonię założoną przez W. Piruskiego we wsi Kisłowej jako ośrodek eksperymentalny, swojego rodzaju poligon dla przygotowania wychowawców i wypracowania metod różnej pracy z dziećmi. Ta kolonia tomskiej społeczności promująca rozwój fizyczny otwarta została 6 czerwca 1896 roku we wsi Kisłowej „dla dziewięciu dzieci obojga płci” i była pierwszym dziecięcym ośrodkiem takiego rodzaju na Syberii. Mieściła się w wiejskim domu, w którym były oddzielne pokoje dla chłopców i dziewcząt, a także stołówka. Z chłopcami stale przebywał wychowawca, a z dziewczętami – wychowawczyni⁹. Posiłki przyrządzała kucharka, a pozostałe drobne prace gospodarcze były obowiązkami samych dzieci. Uczestnicy kolonii dostawali pościel, a przy niezbędnej potrzebie na koszt Wspólnoty pensjonariuszom wydawano koszule i obuwie. W połączeniu ze zdrowotnym wpływem przebywania na łonie przyrody, dobre wyżywienie i zapewnienie prawidłowego trybu dnia przyczyniały się do fizycznego rozwoju uczestników kolonii. Oprócz wykonywania prac go-

⁹ *Общие положения приема и содержания детей-колонистов, в записках ГАТО. Ф. 438. Оп. 1. Д. 190. Л. 1-2.*

spodarczych, dzieci regularnie kąpały się, bawiły się na świeżym powietrzu, a także po pół godziny dziennie zajmowały się czytaniem i pisaniem pod opieką specjalnie zaproszonej nauczycielki. Ogólnie rutyna dnia w kolonii w zasadzie odpowiadała trybowi radzieckiego obozu pionierskiego z pierwszej połowy XX wieku.

Stosowane dla poprawienia kondycji podopiecznych połączenie różnego rodzaju wysiłku fizycznego i umysłowego zostało prawdopodobnie określone na podstawie przeprowadzonych uprzednio badań. Warto zaznaczyć, że kolonia była założona jako doświadczalna praktyka rehabilitacji dzieci osłabionych fizycznie, których okres uczestnictwa był ustalony na 10 tygodni.

Zaznaczyć należy, że Tomaska Wspólnota przygotowywała otwarcie dwóch kolonii, nie dysponując większymi środkami finansowymi. Właśnie tym można tłumaczyć fakt, że jedynie jedna z kolonii, mieszcząca się przy wiosce Gołowinoj, około 18 kilometrów od Tomska, utrzymywała się na rachunek Wspólnoty. Kolejna znajdowała się w prywatnym gospodarstwie W.A. Gorochowa, znajdującym się przy wsi Bierskoje w pobliżu Barnału (nieco ponad 300 kilometrów od Tomska) i cieszyła się wsparciem tego entuzjasty pracy społecznej.

Z powyższych powodów Władysław Piruski z goryczą pisał, że obie kolonie mogły przyjąć jedynie 38 dzieci, podczas gdy do ich organizatorów trafiło 86 wniosków¹⁰. Ze spisu kandydatów były wybrane najbardziej potrzebujące dzieci. Oczywista potrzeba organizacji letniego odpoczynku dla dzieci pozwoliła Piruskiemu podjąć temat budowy większej kolonii.

Problem ten został pomyślnie rozwiązany. Od listopada 1897 rozpoczęły się działania w kierunku utworzenia nowego ośrodka w pobliżu stacji kolejowej Basandajka (dzisiaj Mażeninowka). Z informacji S.W. Ikonnikowa wynika, że już w 1898 roku nowy ośrodek przyjął 67 dzieci na okres około 40 dni¹¹. Pracę pedagogów w kolonii można nazwać w pełni bezinteresowną – wychowawcy nie dostawali za nią wynagrodzenia, pracowali jedynie za wikt i opierunek. Ośrodek ten zyskał podstawowe cechy obozu zdrowotno-robotniczego „makarenkowskiego” typu. Oznaczało to, że po-

¹⁰ В.С. Пирусский, *Детские летние колонии Томского общества...*

¹¹ С.К. Иконников, *Op. cit.*, s. 66.

siadał on krowy, konie, uprawy rolne, pasiekę a większość obowiązków z nimi związanych wypełniały dzieci pod okiem instruktorów. Należy zauważyć, że praca w tym wypadku miała ogólnorozwojowy i prozdrowotny charakter, ponieważ była ściśle ograniczona w czasie i intensywności wysiłku fizycznego.

Warto zwrócić uwagę na to, jak wyglądał dzień w basandajskim obozie. O godzinie siódmej rano dzieci były budzone, po godzinie były wołane na śniadanie, chociaż jeszcze przed jedzeniem powinny one wykonać obowiązkową poranną toaletę i posprzątać obszar obozu. Czas po śniadaniu dzieci spędzały na wysiłku fizycznym i umysłowym z koniecznymi przerwami na zabawy i kąpiele. O godzinie dwunastej dzieci dostawały obiad, o godzinie czwartej podwieczorek. O godzinie ósmej wieczorem była kolacja. Oznacza to, że w ośrodku jedzono cztery posiłki, które wymagały pracy zatrudnionych kucharzy. Kierownicy ośrodka starali się maksymalnie urozmaicić czas dzieciom. Czas po obiedzie podopieczni spędzali na zajęciach twórczych, podzieleni zgodnie z obyczajami tamtych czasów, czyli według płci: dziewczynki zajmowały się robótkami ręcznymi, a chłopcy majsterkowaniem. Wspólne były spacerunki, niektóre zabawy, śpiewy, modlitwy, czym podopieczni zazwyczaj zajmowali się między godziną czwartą a ósmą. O godzinie w pół do dziesiątej dzieci szły spać. Należy zauważyć, że dwa opisane obozy odbywały się tylko latem, jednak zdobyte doświadczenie pozwoliło Piruskiemu w późniejszym czasie zorganizować analogiczną instytucję działającą zimą (1909-1912).

Niewątpliwie dla dzieci z ubogich rodzin miejskich samo przebywanie na łonie natury w otoczeniu przyjaźnie nastawionych rówieśników dawało wyjątkowe efekty socjalizacyjne i zdrowotne. Na tym właśnie polegał pomysł socjalno-pedagogicznej pracy Piruskiego. Jednak nie należy zapominać, że instytucja kolonii była tylko częścią szerokiej i kompleksowej pracy Piruskiego w celu poprawy zdrowia i wychowania fizycznego ludzi ze wszystkich warstw społeczeństwa. W jego ośrodkach były wykorzystywane takie formy wszechstronnej interakcji z dziećmi, które weszły do ogólnej praktyki dopiero w czasach współczesnych, są wyraźnie widoczne w działalności dzisiejszych dziecięcych ośrodków uzdrowiskowych.

Wszystko wskazuje na to, że Władysław Piruski posiadał niesamowity dar budzenia w ludziach entuzjazmu oraz żywił chęć pomocy podopiecznym – w większości chorym dzieciom z ubogich rodzin. Na jego prośbę na przykład ówczesny dyrektor szkoły bezpłatnie wypożyczył ośrodkowi 30 łóżek ze szkolnego internatu. Dokumenty odnotowywały ciągłe i znaczące problemy finansowe, które w końcu XIX wieku pozwalały realizować pomysły tylko w „najskromniejszej skali”. Nawet te niewystarczające według samego Piruskiego środki pozwalały uwzględnić w codziennej diecie mięso, warzywa, jajka, masło i mleko, które zapewniały dzieciom zdrowe odżywianie.

Władysław Piruski był nadzwyczaj dumny z organizacji prawidłowego i kompletnego wyżywienia dla podopiecznych, tworzącego solidne fundamenty dla procesu wzmocnienia dzieci. Zapewne dlatego w ostatnim rozdziale broszury *Dziecięce obozy letnie Tomskiej Wspólnoty na Rzecz Rozwoju Fizycznego w 1897 roku* uczony zamieścił rezultaty pomiarów parametrycznych, a także opisał wycieczki i obserwacje nad dziećmi, porządek i sposoby spędzania czasu wolnego, innymi słowy dane, które potwierdzały efektywność stworzonej przez niego praktyki zdrowotno-wychowawczej. Wspomniana praca kończy się stwierdzeniem faktu o uzyskaniu przez zespół Piruskiego darowizny od osoby prywatnej na sumę 1500 rubli. Niemale jak na tamte czasy pieniądze i przyrzeczenie bezpłatnej działki na cele społecznie przydatne przyniosły możliwość zbudowania dla przyszłego obozu specjalnego gospodarstwa.

Oprócz tego do broszury jako dodatek zostały załączone: wykaz darowizn na urządzenie obozu, zaświadczenia o przychodach i rozchodach środków, skład rady powierniczej. W ten sposób archiwalny tekst zawiera informacje o początkach działalności tomskich działaczy na rzecz wspierania rozwoju fizycznego, w tym prezentuje istotne fakty, wymagające głębokiej analizy.

Teoretyczne rozważania dotyczące długoletniego doświadczenia tomskiej grupy organizującej letnie obozy zawierał jeden z numerów czasopisma *Здоровье для всех* (nr 2, luty 1917 roku). Piruski, który był nie tylko autorem, ale i redaktorem tego czasopisma, napisał artykuł *O szkole-kolonii Tomskiej Wspólnoty na Rzecz*

*Rozwoju Fizycznego*¹². O charakterze artykułu opublikowanego w tym czasopiśmie świadczy przedmowa od redaktora: „Zdrowie to wartość nie tylko ekonomiczna, ale i moralna; jest to majątek nie tylko osobisty, ale i narodowy. Zdrowie jest wyznacznikiem kultury, takiego wychowania, które prawidłowo rozwija duchowe i cielesne umiejętności obywateli.” W tym tonie Piruski zaprezentował swoje idee, stwierdzając zasadność organizowania „szkoły-obozu”. Za najważniejszą zasadę jej organizacji działacz uważał „rodzinny początek”. W centrum uwagi znajdowały się zatem problemy wzajemnych stosunków pomiędzy wychowawcami i wychowanymi, jak i wymogi w zakresie cech osobistych wychowawców. W zamyśle Piruskiego pedagogzy nie mogli być zwykłymi mentorami dla dzieci; powinni oni stać się dla nich opiekunami, być „swoimi”, a nawet „kumplami” w niektórych sytuacjach. W pełni zasadnie pisał on, że bez pedagogów gotowych postawić przed sobą ważne zadanie – pomóc dziecku stać się człowiekiem – zorganizowanie placówki wychowawczej będzie niemożliwe.

Wartość naukowa omówionych prac polega w tym, że Władysław Piruski zaproponował oryginalną klasyfikację kolonii dziecięcych, stworzoną na podstawie analizy jego własnej praktyki organizacyjnej. Grupę mieszaną lub jednorodną w liczbie 12-15 dzieci, żyjącą razem z opiekunem w oddzielnym domku prawie że rodzinnym życiem Piruski nazywał „kolonią-jajeczkiem”. Współpraca czterech-pięciu takich grup składała się na „kolonię-wspólnotę”, która powinna była mieć wspólną stołówkę, letni warsztat, plac zabaw, sad lub ogród, a także według możliwości rabatkę, altankę lub działkę z chociaż kilkoma drzewami, aby zbliżyć dzieci z przyrodą. Tomskie doświadczenie pokazało słuszność zasady łączenia posiadanych zasobów, w tym narzędzi, inwentarza gospodarczego, chociaż Piruski dopuszczał ich dystrybucję do różnych „kolonie-jajeczka”. Jako główny cel ewolucyjnego rozwoju kolonii dziecięcych Piruski postawił stworzenie „szkoły-kolonii”, działającej na takich samych zasadach, co „kolonia-wspólnota”. „Szkoła-kolonia” odróżniała się od poprzednich tym, że w program

¹² В.С. Пирусский, *Хроника. О школе-колонии Томского общества содействия физическому развитию*, «Здоровье для всех» 1917, nr 2, s. 28–30, w zasobach: ГАТО. Ф. 438. Оп. 1. Д. 10. Л. 17-18.

dziecięcych zajęć wchodziła planowa nauka w okresie 5 lat, przy zachowaniu, jak proponował autor, rodzinnego charakteru kooperacji dzieci i dorosłych. Władysław Piruski wdrożył tę teoretyczną koncepcję rekreacyjno-wychowawczej pracy w dziecięcych letnich koloniach, wzbogacając swoje ponad 20-letnie unikalne doświadczenie kierownicze.

Организационно-педагогическая деятельность В.С. Пирусского в области физического воспитания и оздоровления детей и подростков (1895-1918)

В статье рассматривается деятельность мало известного российского общественного деятеля польского происхождения – Владислава С. Пирусского. Основываясь на европейский опыт, Пирусский создал в конце столетия первый в Сибири оздоровительный лагерь для физически слабых детей. В статье рассмотрены принципы и проблемы функционирования лагеря в первые годы его существования.

Ключевые слова: Владислав С. Пирусский, Томское общество содействия физическому развитию, оздоровительный лагерь для детей

The activity of Vladislav Pirusskiy in the field of physical education of children and youth (1895-1918)

The article describes the activity of less-known Russian social activist of Polish origin – Vladislav Pirusskiy. Basing on European experience he established in the end of the XIXth century the first in Siberia summer colony (sanatorium) for physically weak city children. The paper deals with the circumstances and problems of functioning of the sanatorium in first years of its existence.

Key words: Vladislav Pirusskiy, Tomsk Association for Physical Education, summer children colony

Artiom Kollegow – doktor nauk pedagogicznych, docent katedry pedagogiki ogólnej i psychologii Tomskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego. Obszar zainteresowań naukowych: historia pedagogiki, pedagogika twórczości.

Wiktor Łobanow – doktor nauk pedagogicznych, docent katedry pedagogiki ogólnej i psychologii Tomskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego. Obszar zainteresowań naukowych: historia pedagogiki, innowacyjne procesy w edukacji.